

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТОМ • 1

ЗАГАЛЬНА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

За редакцією професора, доктора медичних наук Г. Я. Пилягіної

NK
PUBLISHERS

Вінниця
НОВА КНИГА
2020

УДК 159.97:616.89(075.8)

М42

*Рекомендовано вченою радою НМАПО імені П. Л. Шупика
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(протокол № 5 від 10.06.2020 р.)*

Колектив авторів:

Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан, К. В. Аймедов, Ю. О. Асєєва, О. П. Венгер, Н. О. Дзеружинська, О. В. Зубатюк, В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омельянович, О. Г. Сиропятов, С. А. Чумак.

Рецензенти:

Напреско Олександр Костянтинович, доктор медичних наук, професор, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри психіатрії та наркології.
Гриневиц Євгенія Геннадійовна, доктор медичних наук, професор, Національна медична академія імені П. Л. Шупика, професор кафедри загальної, дитячої та судової психіатрії і наркології.

М42 **Медична психологія** : в 2-х т. Т. 1. Загальна медична психологія / [Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан та ін.] ; за ред. Г. Я. Пилягіної. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 288 с.

ISBN 978-966-382-850-3

Підручник “Медична психологія” складається з двох томів. У 1-му томі підручника висвітлені основні розділи загальної медичної психології. В ньому представлені розділи, які присвячені основним питанням щодо предмету та завдання медичної психології, короткого історичного нарису її розвитку, психічної діяльності та психічним процесам, нейропсихології, психології особистості й поведінки, віковій психології, видам і методам дослідження та медико-психологічної допомоги.

Даний підручник відповідає навчальним планам та програмам з медичної психології додипломного та післядипломного рівнів освіти та надає можливість набути знання впродовж навчання за цією спеціальністю.

Призначений для студентів медичних вищих навчальних закладів, інтернатури, магістратури та спеціалізації з медичної психології, а також для безперервного професійного навчання в межах післядипломної освіти.

УДК 159.97:616.89(075.8)

ISBN 978-966-382-850-3

© Колектив авторів, 2020
© Нова Книга, 2020

Зміст

Колектив авторів	6
Передмова	7
1. Медична психологія, її предмет та завдання. Організація медико-психологічної допомоги населенню	8
1.1. Предмет та завдання загальної та медичної психології. Роль психології у професійній діяльності медика (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	8
1.2. Основи організації медико-психологічної допомоги та сучасний стан медико-психологічної служби в Україні (Г. Я. Пилягіна)	10
2. Короткий історичний нарис розвитку медичної психології (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	17
3. Психічна діяльність та психічні процеси	24
3.1. Загальна характеристика психічної діяльності (Г. Я. Пилягіна)	24
3.1.1. <i>Поняття психіки, її функцій, психічної діяльності та її явищ</i>	24
3.1.2. <i>Процес психічної діяльності. Вищі психічні функції</i>	26
3.1.3. <i>Загальна характеристика психофізіологічної основи вищих психічних функцій. Сигнальні системи ЦНС</i>	29
3.2. Окремі психічні процеси психічної діяльності (вищі психічні функції)	33
3.2.1. <i>Відчуття</i> (Г. Я. Пилягіна)	33
3.2.2. <i>Сприйняття</i> (Г. Я. Пилягіна)	37
3.2.3. <i>Увага</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	40
3.2.4. <i>Мислення</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	43
3.2.5. <i>Уявлення і уява</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	48
3.2.6. <i>Мова та мовлення</i> (Г. Я. Пилягіна)	50
3.2.7. <i>Пам'ять</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	55
3.2.8. <i>Емоції та почуття</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	60
3.2.9. <i>Психомоторна активність</i> (Г. Я. Пилягіна)	68
3.2.10. <i>Воля та вольова діяльність</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна) ..	74
3.2.11. <i>Інтелект</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	79
3.2.12. <i>Свідомість та самосвідомість</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	83
4. Нейропсихологія (Г. Я. Пилягіна)	90
4.1. Історія розвитку та сучасна нейропсихологія	90
4.2. Понятійний апарат нейропсихології	95
4.3. Методи дослідження та діагностики порушень вищих психічних функцій у нейропсихології	98
5. Психологія особистості	106
5.1. Особистість. Структура, розвиток та здібності особистості. Я-концепція. Гармонійні і дисгармонійні особистості (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	106
5.2. Темперамент і характер (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	116
5.3. Механізми психологічного захисту особистості (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак) ..	124

6. Психологія поведінки та соціальної активності	133
6.1. Поведінка: її чинники, елементи та наукові напрямки її вивчення (Г. Я. Пилягіна)	133
6.2. Особистісна та соціальна активність і соціальна діяльність (Г. Я. Пилягіна) ..	137
6.3. Поведінка в міжособистісних взаєминах (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	140
6.4. Долаюча поведінка (Г. Я. Пилягіна)	147
7. Вікова психологія	153
7.1. Загальні положення про вікову психологію (Г. Я. Пилягіна)	153
7.2. Загальна характеристика психічного розвитку і формування людини (О. П. Венгер)	155
7.3. Психологія окремих вікових періодів (О. П. Венгер)	162
7.3.1. Психологія дитинства і дорослішання	162
7.3.2. Психологія старіння	168
8. Методи дослідження в медичній психології	172
8.1. Загальні підходи у проведенні досліджень у медичній психології (Г. Я. Пилягіна)	172
8.2. Окремі методи дослідження, що застосовуються в медичній психології	176
8.2.1. Психологічна керована бесіда, психологічне, клінічне інтерв'ю (О. П. Венгер)	176
8.2.2. Анамнестичний метод дослідження (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович) ..	183
8.2.3. Методи експериментально-психологічного дослідження (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	188
8.2.4. Методи дослідження психічних процесів та станів (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	193
8.2.5. Методи експериментально-психологічного дослідження особистості, темпераменту і характеру (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	202
9. Види і методи медико-психологічної допомоги	215
9.1. Загальні уявлення про види і методи медико-психологічної допомоги (Г. Я. Пилягіна)	215
9.2. Психологічне консультування (Г. Я. Пилягіна)	217
9.3. Медико-психологічна корекція (Г. Я. Пилягіна)	221
9.4. Психотерапія. Основні форми, напрями та методи	225
9.4.1. Загальне уявлення про психотерапію. Основні етапи історії її розвитку як науки (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	225
9.4.2. Основні фактори дії психотерапії та форми її застосування: індивідуальна, групова та сімейна (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	229
9.4.3. Психодинамічний напрям у психотерапії: класичний психоаналіз З. Фрейда, аналітична психологія К. Г. Юнга (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	235
9.4.4. Когнітивно-поведінковий напрям у психотерапії та його провідні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	240
9.4.5. Сугестивний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак)	246

9.4.6. Екзистенціально-гуманістичний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак).....	253
9.4.7. Напрямок тілесно-орієнтованої психотерапії (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	264
9.4.8. Напрямок арт-терапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	268

в онтогенезі людини і питання еволюції поведінки людини в еволю-

ційному соціобіологічному розвитку людства як виду *homo sapiens*.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке поведінка людини? Проявом чого є поведінка людини?
2. Що є головною рушійною силою та джерелом поведінки людини?
3. На які групи можна поділити потреби людини?
4. Що таке вчинок? Як він ієрархічно пов'язаний з поведінкою людини?
5. Основним предметом вивчення яких наукових течій є поведінка людини?
6. Які основні науково-практичні надбання напрямку біхевіоризму ви знаєте?

6.2. Особистісна та соціальна активність і соціальна діяльність

Г. Я. Пилягіна

Особистість, прагнучи розвиватися, розширювати сферу пізнання, спілкування і діяльності, досягати взаєморозуміння у міжособистісних стосунках, з'ясовувати причини власної поведінки та оточуючих, вступає в активну взаємодію з іншими людьми та суспільством. Таким чином, як соціальна істота, людина крізь усе життя своєю поведінкою неминуче залучена в індивідуальну й соціальну активність та діяльність.

Активність (лат. *activus* — діяльний, енергійний) — багатовимірна категорія, що описує існування людини, одна з основних характеристик особистості та її поведінки в реальності, в тому числі й у соціумі. Характеризує здатність взаємодії особистості з навколишнім світом і проявляється в особистісній спрямованості на певну діяльність зі здатністю переважно свідомо вибирати засоби і способи

власної поведінки та цілеспрямованої діяльності. Відрізняється протилежною суттю від поняття “реактивність”, джерелом якої — дієвих відповідей особистості — є зовнішні стимули.

У психології особистості активність розглядається передусім у зв'язку з категоріями “індивідуальна поведінка” та “діяльність”. Тобто у поведінці особистості активність несе в собі потенціал змін себе та середовища у процесі їх взаємовідносин, тому є способом формування особистісних властивостей і адаптивного (чи дезадаптивного) перетворення індивіда на протязі його життя. Основою активності особистості, як і будь-яких варіантів її сталої поведінки, є потреби, які є рушійною силою її розвитку. Тому активність, як прояв поведінки людини, є формою вираження потреб людини, вияву її соціально-психологічних властивостей і характеристик

життєдіяльності. Спонукує людину до активних усвідомлених дій конкретна та особистісно приваблива мета; саме тоді в неї з'являється сильна внутрішня потреба, спонукка, мотиваційний рух, який обумовлює активність особистості.

Результатом активності є формування самосвідомості особистості, власного рефлексивного "Я", мотиваційних установок, а також потреб у нових соціальних та міжособистісних стосунках. Вияву особистісної активності сприяє оптимальне використання природних здібностей і можливостей індивіда, віднайдення оптимально-індивідуального темпу життя, визначення своєчасності залучення особистості до соціальних процесів тощо. Таким чином, активність має насамперед соціальну спрямованість.

Соціальна активність (соціальна поведінка) — основна характеристика життєдіяльності індивіда як соціального суб'єкта (учасника міжособистісних стосунків, члена певної соціальної групи, популяції чи суспільства), що відображає рівень спрямованості його особистісного потенціалу, знань, навичок, здібностей, прагнень і зусиль на реалізацію власних та міжособистісних, суспільних потреб, цілей, поведінкових норм та цінностей.

У соціальної активності як форми соціальної поведінки безліч різновидів: поводження навмисне (яке здійснюється спеціально, зумисно, усвідомлюючи свої дії та їх можливий результат) чи ненавмисне (яке здійснюється випадково без усвідомлення можливих результатів своїх дій), адекватне чи ірраціональне, конформне чи конфліктне, спонтанне чи

обмірковане, ситуативно або нормативно правильне чи помилкове, соціально сприйнятне чи девіантне тощо.

За принципами біхевіоризму соціальна активність людини залежна від підкріплень у розвитку навичок певної поведінки. Так, згідно з теорією соціального научіння Дж. Роттера, соціальну поведінку людини характеризує наступне:

- поведінковий потенціал (кожна людина володіє певним сталим набором патернів поведінки та поведінкових реакцій, що сформувалися протягом життя);
- суб'єктивна вірогідність власних очікувань особистості (система внутрішніх міркувань, яка не впливає на соціальну поведінку, коли, на думку людини, буде певне підкріплення після певної поведінки в певній ситуації — при високій імовірності того чи іншого підкріплення в конкретній ситуації, людина швидше засвоює необхідну поведінку, яка відповідає ситуації та підкріпленню);
- характер підкріплення соціальної поведінки та його цінність для особистості впливає на активність людини (різні люди цінують і віддають перевагу різним підкріпленням: наприклад, хтось більше цінує похвалу, пошану з боку інших, хтось — гроші, або більш чутливий до покарання тощо);
- "локус контролю" соціальної поведінки (чи є людина "екстерналом" і відчуває себе "пішаком" у зовнішніх обставинах, чи є "інтерналом" і вважає,

що досягнення власної мети залежить від власних зусиль).

Основою соціальної активності є соціальна взаємодія — форма соціального зв'язку, система взаємообумовленої активної повсякденної, творчої, інтелектуальної та іншої взаємодії між людьми, що реалізуються в сумісній діяльності, в обміні інформацією, власним і суспільним досвідом, здібностями, уміннями і навичками, у взаємному впливі людей одне на одного.

Учасниками соціальної взаємодії є її суб'єкт (окремий індивід чи група людей), який має здатність та прагнення до соціальної активності з метою побудови доцільної системи комунікативних дій, а також об'єкт — інший учасник взаємодії (індивідуальний чи колективний), на який спрямовані активність і дія. Здійснення соціальної взаємодії відбувається за принципом формування функціональної системи, яка складається з певних компонентів: готовність до дії, певна комунікативна програма (лінія, стереотип) поведінки, власне комунікативна взаємодія (вчинок) та механізм оцінки ефективності реалізації взаємодії.

Отже, соціальна активність характеризується як зовнішніми виявами (дія, вчинки), так і внутрішніми особливостями, що зумовлені потребами, інтересами, переконаннями, ідеалами особистості як суб'єкта соціальної взаємодії. Коли задоволенню потреби людини у спілкуванні ніщо не загрожує, комунікативна активність зростає, людина прагне стати настільки успішною у взаємодії, наскільки їй дозволяють її здібності ефективно розв'язувати спільне завдання.

Соціальна активність як найважливіша характеристика діяльності часто розглядається як синонім цього поняття. Як і активність, **діяльність** — це відображення процесу усвідомленої поведінкової активності та цілеспрямованої взаємодії людини з довкіллям, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла внаслідок особистісної потреби чи метапотреби. Тим не менш, категорії "індивідуальна поведінка" та "діяльність" не є тотожними, бо "поведінка" є вужчим поняттям, ніж "діяльність", оскільки остання не завжди піддається зовнішньому спостереженню (наприклад, мислення як розумова діяльність чи відчуття творчого натхнення), а також переважно є усвідомленим цілеспрямованим комплексом дій. Але поняття "поведінка" та "діяльність" уживають в аналогічному розумінні, коли діяльність розглядають як систему поведінки особистості. У такому випадку поведінка розглядається як форма діяльності, її зовнішній прояв.

Окрім того, категорія "діяльність" практично тотожна поняттю "**соціальна діяльність**", бо вона завжди суспільно зумовлена і набирає характеристики свідомої, колективної, цілеспрямованої або цілепокладальної, довільної та суспільно-соціальної діяльності. Таким чином, соціальна діяльність розкриває специфіку становлення особистості у соціумі, враховуючи дію об'єктивних чинників на особистість, а також прояви властивостей самої особистості в процесі соціальних взаємовідношень. Саме через соціальну діяльність, переважно свідомо обираючи способи взаємодії та спілкування, особистість реалізує в оточуючій дійсності систе-

му власних ціннісних орієнтацій, яка ґрунтується на особистісних мотиваційних установках, навичках, інтересах і прагненнях.

На рівні суспільно детермінованої діяльності людини соціальна діяльність особистості (її соціальна поведінка) розглядається з боку її регуляції суспільними нормами. Особистість, як суб'єкт соціальної взаємодії та діяльності, вочевидь має володіти численними стереотипами соціальної поведінки. Водночас соціальна група, членом якої індивід є, також продукує варіанти соціальних ліній поведінки – її нормативних вимог. Соціальна нормативна регуляція поведінки має на меті припис до певного типу поведінки, способу досягнення цілі, реалізації намірів тощо в умовах відповідної ситуації, а також оцінки поведінки згідно з цими нормами. Соці-

альні норми особистість сприймає як певний еталон поведінки, з яким вона співвідносить свої вчинки, на основі котрого обґрунтовує свої дії, оцінює поведінку інших, визначає форму та мету соціальної взаємодії тощо.

Такі соціальні норми мають соціокультурне й етнопсихологічне походження, базуючись на культурно-історичних і національно-психологічних традиціях конкретних груп людей, тобто “визначаються” суспільством, його етапом соціально-історичного розвитку та політико-економічними умовами життя. Але в основі культури окремої людини лежить її здатність орієнтуватися не тільки на зовнішні, але й на внутрішні норми, які, у свою чергу, особистість випрацьовує в процесі набуття власного життєвого досвіду та засвоєння заданих іззовні соціальних та культурних норм.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке активність? Як активність розглядається у психології особистості?
2. Що таке соціальна активність або соціальна поведінка?
3. Що характеризує соціальну поведінку людини, згідно з теорією соціального наuczіння Дж. Роттера?
4. Що є основою соціальної активності та формою соціального зв'язку?
5. Як співвідносяться категорії “індивідуальна поведінка” та “діяльність”?
6. Які властивості особистості розкриває соціальна діяльність?
7. Розтлумачте поняття “соціальна нормативна регуляція”.

6.3. Поведінка в міжособистісних взаєминах

К. В. Аймедов, Ю. О. Асєєва

Проблема взаємодії людей цікавила багатьох учених в усі часи. Людина,

будучи членом тієї чи іншої соціальної групи, перебуває у взаємодії з ін-